

KÖMÜRÜN DİLİ:“ZONGULDAK YER ADLARININ OLUŞUMUNDA KÖMÜR ÜRETİMİNİN ETKİSİ”

-2-

Âdem TERZİ

*Sen aziz şehrim,
Uykusuz yaşadığımı bilmelisin.
Bütün işçilerin saçak altında uyuduğu bir saatte.*
Rüştü ONUR

Kuyular

Yer altındaki galerilere işçi, malzeme veya hava giriş çıkışını sağlamak için dikine açılan yapılardır. Kuyulara genellikle açanın adı verilmektedir.

Giurgiu Panos Efendi ocaklarını büyük masraflar yaparak getirdiği alet ve edevatla Avrupa’da olduğu gibi kuyu açarak işleten ilk kişidir. Havzanın ilk kuyusu 1 numaralı Kurci Kuyusu, Giurgiu (Kurci) Şirketi tarafından açılır. Şirketin işlettiği 231 numaralı ocağa halk arasında **Gürcü Ocağı** denmektedir. Bu bölge bugün de **Gürcü Tepesi** olarak anılmaktadır. (Zaman 2012: 91)

Kuyu Sokağı (Merkez), **Kuyu Mevkisi** (Kilimli) adları da aynı kaynağa dayanmaktadır.

Güvenlik Birimleri

Ocaklardaki kirli havanın temizlenmesi için uygun yerlere kuyu ve bacalar açılmakta veya büyük aspiratörler, pervaneler kullanılmaktadır. Bunlar da türüne göre *nefeslik*, *havalandırma*, *komprasör* gibi adlar almaktadır. Bu adlar da buldukları bölgenin adına işleyebilmektedir: **Nefeslik Sokağı** (Merkez), **Pervane Sokağı** (Kilimli), **Komprasör Kümesi**¹ (Kilimli), **Havalandırma Sokağı** (Kilimli).

1 Mahalle veya sokak oluşturmayan dağınık hâldeki yapılar “küme, küme evler” biçiminde adlandırılmaktadır.

Kirli hava kadar ocak içi suları da çalışanlar ve ocak için büyük tehdit oluşturmaktadır. Bir dönem bölgedeki evlere kullanma suyu olarak şebekeyle dağıtılan madenlerdeki yoğun su varlığını tahliye etmek için ocak dışında kurulan sistemler de yer adlarına kaynaklık etmiştir: **Tulumba Sokağı** (Merkez), **95 Tulumba Sokağı** (Merkez), **Tulumbaüstü Sokağı** (Merkez).

Yörede *Sis Dağı* olarak adlandırılan, ağaçlar arasındaki atık (şist) döküm alanı.

Ocak kazalarına en kısa sürede müdahale etmek üzere görevlendirilmiş ekiplerle ilgili cihazların bulunduğu tahliye istasyonları da buldukları bölgeye ad olabilmektedir: **Tahliye Mevkisi** (Merkez).

Taşıma Sistemleri

Kömürü, kömür üretiminde kullanılan malzemeyi ve üreticileri ocak içine, ocak dışına, depolama-işleme alanlarına veya başka bölgelere ulaştırmak amacıyla havzada bantlar, teleferik benzeri havai hatlar ile karayolları, demiryolları, limanlar kurulmuştur. Bunlar da yer adlarının oluşumunda önemli rol oynamıştır:

Tumba: Kömür veya şist taşıyan vagonların yan ya da dik yatırılarak kolayca boşaltılması amacıyla kurulmuş düzeneklerdir. Boşaltılan maddelerin biriktiği alanlar da *tumba* olarak adlandırılmakta, havzadaki birçok *tumba* böylelikle yer adlarına da kaynaklık etmektedir.

Uzun zamandır *şist* toplama alanı olarak kullanıldığından bugün büyük bir tepe oluşturmuş tumbalardan biri yöresel söyleyişle **Sis Dağı** (Kilimli) biçiminde; Kozlu'daki benzer başka bir alan da bölgede yaşayanlarca **Pislik** biçiminde adlandırılmaktadır.

Eskiden tumba barındıran başka bir bölgeye bugün farklı bir ad verilmişse de halk arasında **Tumba Mahallesi** (Merkez) adı daha yaygındır.

Bant: Kömürün kayan bir zemin üzerinden nakledilmesi amacıyla kurulan, uzunlukları kimi yerde kilometreleri bulabilen düzeneklerdir: **Bantüstü Sokağı/Mahallesi**² (Kilimli), **Bantaltı Sokağı/Mahallesi** (Kilimli) gibi yer

2 Bazı sokaklar halk arasında “mahalle” olarak nitelendirilebilmekte, sokak adlarının

Motris İstasyonu içerikli kart.

adları böyle bir düzeneğe dayanmaktadır.

Havai hatlar: Engebeli arazide kömürü daha kolay taşımak için vargeller, teleferik benzeri havai hatlar da kurulmuştur. Bunlardan Gelik'te (Kilimli) kurulan *Motris* olarak adlandırılmış, bu ad hattın bulunduğu bölgeye de geçmiştir: **Motris Mahallesi**,

Motris Sokağı (Kilimli).

Demiryolları: Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız gemilerin kömür ihtiyacı Zonguldak havzasından karşılanır ve kömür üretim hakkı savaş süresince İngilizlere bırakılır. Üretimi artırmak amacıyla İngilizler bölgeye yabancı mühendis ve uzmanlar getirir. Bunlardan biri olan İngiliz mühendis Dekovil tarafından bölgeye *dekovil* hatları döşenir. (Kalyoncu 2005: 117-118)

İnsan, hayvan ve küçük çaplı motorlar tarafından çekilen/itilen vagonlar için bu tarihten sonra farklı aralıklı raylı sistemler de kurulur. “Zonguldak limanında da beklemeden sürekli yükleme yapılabilecek kömür silolarının yapılması tavsiye edilmektedir. Metrik hat (Metrikhat'ın h'si halk dilinde düşerek metrikat'a dönüştürülür.) ya da dar hat üzerinde 8 tonluk vagonlarla nakliyat yapılmaktadır.” (Zaman 2012: 264) Sözü edilen metrik hat, sonrasında **Metrikat Mevkisi** (Kilimli) biçiminde adlaştı.

Raylı sistemlerde ilerleyen araçların yön değiştirmesi için kurulan düzenekler *makas* olarak adlandırılmaktadır. Bu terim il merkezinde ilki bugün de kullanılan **İkinci Makas** ve **Üçüncü Makas** mevki adlarına kaynaklık etmiştir.

İleriki yıllarda üretimi dış bölgelere taşımak için standart ölçekli demiryolu hatları da kurulur. Engebeli arazi dolayısıyla bunların bir kısmı şehir merkezlerinden ve çok sayıda tünelden geçer. Dolayısıyla demiryolu taşımacılığı da yer adlarına etki eder: **İstasyon Caddesi** (Merkez ve Kozlu), **İstasyon Mahallesi** (Çaycuma, Gökçebey), **İstasyon Sokağı** (Kilimli), **Yeni İstasyon Sokağı** (Kilimli), **Tünellüstü Sokağı** (Merkez ve Kilimli), **Demiryolu Sokağı** (Kilimli), **Tünellağzı Mevkisi** (Kilimli).

değiştirildiği yerlerde ikili kullanımlar ortaya çıkabilmektedir.

Denizyolları: Gemilere kömür yüklemek amacıyla yapılan iskeleler bölgede *oluk* olarak adlandırılmaktadır. *Oluk* sözü kömür veya molozu kaydırarak aktarmak için kullanılan yarım boru biçimindeki ahşap veya metal düzenekler için de kullanılmaktadır. İki yapı da yer adlarına kaynaklık etmiştir: ***Olukbaşı Sokağı*** (Kilimli), ***Olukyanı Mevkisi*** (Kilimli), ***Olukaltı Sokağı*** (Ereğli), ***Olukaltı Mevkisi*** (Kilimli).

Kömür üretimi arttıkça denizyolu taşımacılığı ön plana çıkar ve yüksek kapasiteli limanlar ile tersanelerin kurulması elzem olur. Bunlar da yer adlarına kaynaklık eder: ***Tersane Mevkisi*** (Merkez), ***Tersaneüstü Sokağı*** (Merkez).

Depolar

Kömür üretiminde kullanılan barut, akaryakıt gibi malzemelerin tutulduğu kapalı alanlar buldukları yerin adlandırmasına da kaynaklık etmektedir: ***Depo Sokağı*** (Merkez), ***Baruthane Sokağı*** (Merkez), ***Baruthane Caddesi*** (Merkez), ***Ambarlı Sokağı*** (Kilimli), ***Akaryakıt Sokağı*** (Merkez), ***69 Ambarları Mevkisi*** (Merkez).

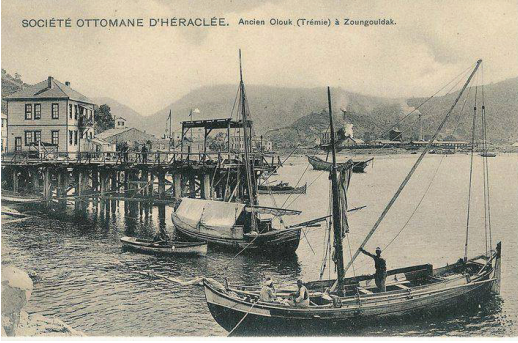
Kömürün veya direk gibi kömür üretiminde kullanılan kimi malzemelerle moloz, şist gibi atıkların toplandığı açık alanlar ise genellikle *harman* olarak adlandırılmaktadır. Üzerindeki malzemeye göre *kömür harmanı*, *direk harmanı* gibi adlar alan bu bölgeler işlevini yitirdiğinde de aynı adla anılabilmektedir: ***Harman Sokağı*** (Merkez ve Kozlu), ***Direkharmanı Mevkisi*** (Kilimli), ***Eski Direk Harmanı Mevkisi*** (Merkez).

Fabrikalar-Atölyeler

Kullanıma hazır hâle getirmek için kömürün yıkama, eleme gibi işlemlere tabi tutulduğu tesisler olan lauvarlar, kapasiteye ve amaca göre belirlenen farklı boyutlarıyla yer adlarına etki edebilmektedir: ***Lauvar Sokağı*** (Kilimli).

Yer altından çıkan enerji demir çelik üretimi gibi ağır sanayinin yanı sıra tuğla, kireç, çimento gibi kömür üretiminde veya havza yapılanmasında kullanılacak malzemenin üretimini de tetiklemiştir. Örneğin elektrik üretimi için Çatalağzı'nda kurulan termik santralin olduğu bölge ***Işıkveren*** adını almıştır. Aynı bölgedeki ***Işık Caddesi*** ve ***Santral Caddesi*** adı da yine bu yapıya ve işlevine dayanmaktadır. Bunlardan başka ***Trafo Caddesi*** (Kilimli), ***Fabrika Sokağı*** (Merkez), ***Tesis Sokağı*** (Merkez), ***Erdemir³ Sokağı*** (Ereğli), ***Erdemir Caddesi*** (Ereğli), ***Çelik Caddesi*** (Ereğli), ***Atölye Sokağı*** (Kilimli), ***Atölyeüstü Mahallesi*** (Kilimli), ***Kireçhane Sokağı*** (Merkez), ***Kireçocağı Sokağı*** (Kilimli) da bu gruba dâhil edilebilir.

3 Ereğli Demir Çelik Fabrikası.

Zonguldak'taki oluklardan birine ait eski bir fotoğraf.

Kilimli), *Pansiyon Sokağı* (Kilimli), *Pavyonlar Sokağı* (Kilimli), *İşçi Sitesi Mahallesi* (Kilimli), *Mimar Mühendis Evleri Sokağı* (Kilimli).

1950'li yıllarda ise bölgedeki madencilerin hepsini kapsayacak lojmanların yapılması için çalışmalar başlatılır. Bu kapsamda Yugoslav **RAD** firmasına farklı bölgelerde toplam 1020 adet konut yaptırılır. Bu bölgelerden biri bugün de **Rat Mahallesi** (Merkez) olarak anılmaktadır.

Kurumlar-Kuruluşlar:

Havzadaki kömür üretimi ilk günden bu yana çok sayıda yerli yabancı özel kuruluş ve kamu kurumu tarafından yapılmıştır. Bahriye Nezareti, Barclay Kardeşler, Ereğli Maadin-i Hümayun Nezareti, Zafiropulos Kömür Kumpanyası, Ereğli Kömür Madenleri Kumpanyası, Kozlu Kömür İşletmeleri TAŞ (KÖMÜRİŞ), Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ), Maden Kömürü TAŞ (TÜRKİŞ) gibi doğrudan kömür üretimiyle ilgili kuruluşlarla sendikalar gibi dolaylı yapıların yönetim birimleri ile bunların mensuplarına ait barınma, eğitim, eğlence vb. yapıları da yer adlarına etki eder. Örneğin 1919'daki Fransız işgalinden sonra havzayı işleten Fransızların oturduğu şimdiki Fener Mahallesi o dönemlerde **Fransız Mahallesi** olarak anılır. (Kalyoncu 2005: 129) Bugünkü **Bölgeüstü Sokak** (Merkez), **Türkîş Sokağı** (Merkez), **Müessese Sokağı** (Kilimli), **Sendika Sokağı** (Merkez) da benzer kaynaklıdır.

Kişiler-Kavramlar:

Kömür ve kömür üretimiyle ilgili kavramlarla üretimde tarihî rol oynayan kişilerin adları yukarıdaki halk adlandırmalarından farklı olarak belediyeler tarafından ilin tamamında sokak, cadde vb. adlandırmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. **Bahattin Dökerel**⁴ Sokağı (Merkez), **Baret Küme Evler So-**

4 Kömür üretiminde kullanılan çok sayıda ve türdeki metal alet, araç ve makinenin yapım, bakım ve onarım ihtiyacıyla ortaya çıkan demir döküm ustalarından en ünlüsü. Soyadını

kağı (Merkez), *Cevher Caddesi* (Merkez), *Dilaver⁵ Caddesi* (Merkez), *Dilaver Mahallesi* (Merkez), *Dilaver Sokağı* (Merkez), *Elmas Sokağı* (Çaycuma ve Kozlu), *Emek Sokağı* (Çaycuma ve Kozlu), *Emekçiler Sokağı* (Kilimli), *Emekçiler Sokağı* (Kilimli), *Hasan Karabacak⁶ Sokağı* (Merkez), *İhsaniye⁷ Mahallesi* (Kozlu), *İhsan Soyak Sokağı* (Merkez), *Karaelmas Mahallesi* (Merkez), *Karaelmas Sokağı* (Merkez), *Kömürlü Sokağı* (Merkez), *Maden Havzası Sokağı* (Kilimli), *Maden Sokağı* (Merkez), *Madenciler Sokağı* (Merkez, Ereğli ve Kilimli), *Madenciöğlü Mahallesi* (Ereğli), *Mehmet Tezer⁸ Sokağı* (Merkez), *Ocak Caddesi* (Kozlu), *Ocakçılar Sokağı* (Devrek), *Şehit Madenciler Caddesi ve Sokağı* (Ereğli), *Şemsi Denizer⁹ Sokağı* (Merkez, Çaycuma ve Kilimli), *Şemsi Denizer Caddesi* (Çaycuma), *Uzun Mehmet¹⁰ Mahallesi* (Ereğli), *Uzun Mehmet Caddesi* (Merkez, Çaycuma ve Ereğli), *Uzun Mehmetler Sokağı* (Ereğli), *Uzun Mehmetler Caddesi* (Gökçebey).

“Bizim gelişimimizden bir yıl önce olmuş. Sel bastığı gibi, işçiler ve kömür taşıyan hayvanlar ocağın içinde kalmışlar. Sel durulduktan sonra bu ocaktan sızdığı sanılan bir sudan aylarca kan gelmiş. Oranın adı bunun için **Kanlı Baca**’dır.” (Can 2006) Önemli kömür üretim merkezlerinden olan **Karadon** kasabasının adının ise içerisi çok sıcak olduğundan beyaz içlikleriyle ocağa giren madencilerin çıkışta simsiyah olan bu çamaşırlarından kaynaklandığı anlatılmaktadır. Başka bir anlatı da **Olukyanı** köyünün adını civardaki işçilerin madene gitmek için toplandıkları su başından aldığı yönündedir.

Sonuç olarak; Bölüm, Ayıçi, Marya, Çenekeçiler, Gazhane, Yılgınlık, Kazayanı gibi büyük olasılıkla kömür üretiminden kalan fakat şu aşamada bu ilintiyi destekleyemediğimiz sokak ve mahalle adlarının yanı sıra, bölgenin tamamında yapılacak daha kapsamlı araştırmalarla kömür üretimine dayalı yukarıdakilerden farklı mikrotoponimlere ve etiyolojik anlatılara ulaşılabileceği açıktır. Çünkü kamu kuruluşları üretiminin giderek düşürüldüğü ve yoğun bir dış göçün yaşandığı bölgede kömürün elmas çağının maddi kalıntılarına hâlâ

mesleğinden alan Dökerel, bölgeye demirden bir köprü de kazandırmıştır.

5 Kömür üretimini düzenlemek amacıyla Dilaver Paşa Nizamnamesi’ni hazırlayan Ereğli Maadin Nazırı Dilaver Paşa.

6 Maden işçisi, işçi temsilcisi ve milletvekili.

7 EKİ’nin 1942-1950 yılları arasındaki genel müdürü İhsan Soyak’ın yaptırdığı lojmanlarla temeli atılan mahalle.

8 Sendikacı (Genel Maden-İş).

9 Maden işçisi ve sendikacı (Genel Maden-İş).

10 Havzada kömürü bulduğu kabul edilen kişi.

her köşede rastlanmaktadır. Dönemin güçlü mimarları ve mühendislerinin eseri lauvarlar, silolar, pansiyonlar, sinema ve tiyatro binaları, kara ve demiryolları ile mahir ustaların eseri galeriler, desandriler ve domuzdamlarının birçoğu hâlâ ayaktadır. Dolayısıyla bu kalıntılar az bir çabayla konaklamada, bölge içi ulaşımında ve çeşitli etkinliklerde rahatlıkla kullanılabilir durumdadır. Bunları da kullanarak kömürün toprağın yüzlerce metre altından çıkarılması, işlenmesi, taşınması ve demir çelik fabrikaları gibi alanlarda kullanılması aşamaları bölge halkına ve ziyaretçilere madencinin bir gününü yaşatarak tanıtabilir. Bu bakımdan bölge, madencilik açık hava müzesi olarak değerlendirilmeye ve ziyaretçileri evlerine kendi çıkaracakları bir parça kömürle memnun göndermeye çok elverişlidir. Deniz, demir, kara, hava ulaşımına açık ve büyük şehirlere yakın olan bölgedeki koylar ve yoğun yeşil alanlar da kömürün bir de bu yolla bölgeye yeniden katkı sağlamasına destek olabilir.

Bölgede çağdaş bir madencilik müzesi ziyarete açılmak üzeredir. Havzanın madencilik müze kenti olarak kurgulanmasıyla ilgili geniş çaplı bir proje henüz yoktur. Aslında şu aşamada, kömürle kurulan bir bölgedeki çoğunluğunu halkın koyduğu yer adlarının değiştirilmemesi bile sevindirici olacaktır. Zira beste, ezgi vb. adlar taşıyan sokaklardan ülkenin nerdeyse her kentinde en az bir tane zaten varken *Işıkveren Caddesi*, *Nefeslik Sokağı*, *Metrikat Mevkisi*, *Tumba* veya *Motris Mahalleleri* adın kaynağını da görerek şimdilik yalnızca Zonguldak kömür havzasında gezilebilmektedir.

Kaynaklar:

- Ağralı, Bülent (1974), “Kozlu Bölgesi Kömür Damarlarının Kısa Nicel Paleontolojik Etüdü ve Kılıç Damarlar Serisinin Yaşı Hakkında Görüşler”, *MTA Dergisi*, S 82, s. 1-20.
- Can, Saffet (2006), *Okyanus Çiçekleri: Mükellefiyet Manzaraları*. [Söyleşiler] (İnternet baskısı: www.zonguldakhaber2.com) (Erişim:14.12.2105)
- Kalyoncu, Hamit (2005), *Kömürde Açan Çiçek*, Ankara, Pervaz Yayınları, 671 s.
- Öğreten, Ahmet (2007), “Ereğli Kömür Havzasında Bahriye Nezareti Döneminde Madenler ve Madenciler (1865-1908)”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C 3, S 5, s. 139-178.
- Şahin, İbrahim (2011), “Yer Adı Bilimi Araştırmalarında Mikrotoponiminin Yeri, Önemi ve Araştırma Yöntemi: Tırnak Köyü Örneği”, *Turkish Studies*, S 6/1, s. 1748-1770.
- Zaman, Ekrem Murat (2012), *Zonguldak Kömür Havzası: İnsan Mekân Zaman*, Zonguldak, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 522 s.